

Opponensi vélemény

Onder Csaba: Kölcsey Ferenc: Nyelvtudományi munkák. Kritikai kiadás című akadémiai doktori értekezéséről

1. Bevezetés

Onder Csaba Kölcsey Ferenc: Nyelvtudományi munkák. Kritikai kiadás. című doktori értekezése összetett tudományos mű, amelyet több jól meghatározható irányból meg lehet közelíteni. Kritikai kiadásról van szó, tehát szövegközlésről, amelyet jegyzetapparátus és tanulmány kísér. A szövegkritikai oldala a dolgozatnak irodalomfilológusi megítélést kíván. Az értekezésnek eme jegyzetapparátus részéhez nem kívánok érdemben hozzászólni. Mivel azonban Kölcsey nyelvtudományi munkái adják a kiadás szövegeit, a nyelvtudományi nézőpont jogosan érvényesíthető és érvényesítendő, mind magában az értekezésben, az elvárt tanulmányban, mind pedig a bírálóban. Ezzel összefüggésben a filológia értelmezése sem kerülhető meg, legalább röviden.

Az értekezés tematikájáról röviden érdemes szólni. Az Előszó hangsúlyosan Kölcsey életműve látóköréből közelíti meg a nyelvtudományi munkákat, és ez érvényes a teljes doktori műre, a jegyzetekre és a tanulmányfejezetre. Amennyiben van szélesebb kulturális és tudományos kerete az értekezésnek, az a nyelvújítási harcnak nevezett magyar történeti folyamat. Az alábbiakban az értekezés nyelvtudományi szempontból kiemelt vonatkozásait tárgyalva amellet érvelek, hogy ez a látókör túl szűknek bizonyul, illetve Onder Csaba részben idejétmúlt értelmezésekre és szakirodalomra támaszkodik ennek a keretnek a kitöltése során, nem vázolja azt a diszkurzív kontextust, amely a tanulmányfejezetben elvárható lenne. Hiányzik a tágabb irodalmi és tudományos közeg, magyar és európai egyaránt.

Onder Csaba az Előszó utolsó számozatlan oldalán megjegyzi: „Kölcsey nyelvtudományi munkáinak olvasása lényegében még nem történt meg”. Ez a kijelentés igaz. A vonatkozó Kölcsey-művek kritikai kiadásától ez nem is várható el. Azonban az általam a bírálóban kiemelt tanulmányfejezet részben mégis ezt végzi el. Az Előszóban az iménti idézet alatt ezt írja a szerző: „Milyen a magyar nyelv? Milyen legyen a magyar nyelv? Ezekre az ekkor igen alapvető kérdésekre kívánt Kölcsey elméletileg megalapozott, tudományos választ adni”, és a Kölcsey, a filológus című fejezetben Onder Csaba a kérdésekre válaszokat ad.

Az opponensi véleményem elsősorban a Kölcsey, a filológus című fejezetben foglaltakra összpontosít (271–322. old.). Ez az ötvenoldalas fejezet szoros összefüggésben áll a munka választott filológiai beszédmódjával. A teljes munka a Kölcsey-szövegeket közli a kritikai kiadás által megkívánt jegyzetapparátussal, a szövegek azonosítását elvégezve, az esetleges szövegváltozatokat bemutatva, a történeti kommentárokat megfogalmazva. A Kölcsey, a filológus című tanulmányfejezet egyfajta teseményörténeti értelmező áttekintés, amelyben Onder Csaba Kölcsey filológia-, nyelvtudomány- és nyelvértelmezését vázolja.

A bírálóban a fentieknek megfelelően az alábbi tényezőket hozom szóba:

A filológia értelmezési kerete az értekezésben.

Kölcsey nyelvtudományi munkái és az értekezés nyelvtudományi kerete.

A „nyelvújítás” fogalmával megnevezett nyelv- és művelődéstörténeti korszak értekezésbeli értelmezése.

A „Kölcsey, a filológus” című fejezet célja és eredményei.

2. A filológia az értekezésben

A filológia értekezésbeli értelmezési kerete azért tárgyalandó a bírálóban, mert maga a disszerens tér ki rá, még hozzá Kölcsey Ferenc filológia-értelmezésével kapcsolatban. Az értekezés bemutatja, hogy Kölcsey a filológia terminust használta 'nyelvtudomány' értelemben (ezzel kapcsolatban alább még kitérek a nyelvtudomány értekezésbeli felfogására), de más jelentésben is. A kortárs írások bizonytalanságot mutatnak a kérdésben.

Onder Csaba Fejér György (1823) tanulmányára hivatkozik: eszerint a grammatika a nyelv rendszerének, lényegének, természetének (génuszának) az ismerete, valamint a helyes nyelvhasználaté. A filológia része a literatúra és segédtudományai, ahol a viszonyítási alap a (görög és római) klasszika, a Bildsamkeit, a minta szerinti alkotás. Végső soron a nyelvi eszmény része a filológiának és a szorosabban vett grammatikának is, a nyelv jellege, „jellem” mindkét megközelítésben megmutatkozik. Onder vizsgálata szerint (276. old.) Kölcsey számára a filológia a klasszika filológia, a szövegkritika, a szövegmagyarázat, majd „a magyar nyelv természetével és tulajdonságaival való tudományos foglalatosság”, innen a szorosabban vett, de sok mindent tartalmazó grammatika felé fordulás. A filológus különbözik a grammatikustól, a grammatika – egyszerűen fogalmazva – szabályrendszer.

Nem világos, mi a filológia értelmezésének célja itt az értekezésben? A kifejtés ugyanis az általános (bár kevés forrásra építő) bevezetés után elejti a filológia korabeli általános tárgyalását, azt a nyelvújítás problematikájával hozza összefüggésbe, annak keretében viszi tovább.

Az értekezés érintett fejezete nem tér ki arra a kettősségre, amely a korszak nyelvvel való szembesülését jellemezte, nem csak a magyar kultúrában. Arra ugyanis, hogy a nyelv tárgyszerű leírása és a nyelvi eszmény keresése, felállítása és megkínánása nem válik szét jól láthatóan. Illetve ha mégis, akkor a leírás a grammatika lesz, amely szabályokat állít fel, az eszmény bemutatása pedig az alkotást helyezi előtérbe, persze újabb dilemmával: honnan származik az eszmény. E ponton a kortárs nyelvtanokra jobban támaszkodhatott volna az értekezés szerzője.

Sajátos jellemzője az értekezésnek, hogy nincsen önreflexív összetevője a kiemelt filológiafogalomnak. A szerző csak jelzi az igényt, hogy a filológia Kölcsey-korabeli értelmezéseit „elkülönböztessük a filológia kifejezés többi, egykorú és mai jelentéseitől” (271. old.). Mivel azonban az értekezés itt tárgyalt fejezete értelmezéseket ad, amelyek filológiai alapúak a szövegközlés keretében, erre szükség lenne. Kérdés, hogy a szövegközlő filológus szerző mit is mutat be, amikor Kölcsey filológia- és nyelvértelmezését jellemzi. Kölcsey gondolkodását vagy nyelvértelmezői cselekvéseit? A Kölcseyvel kortárs szellemi közeget, vagy a befogadástörténetet? Mindezt együtt? Ezek a szempontok a „Kölcsey, a filológus” című fejezetben nem artikulálódnak kellő egyértelműséggel.

Mi az, ami túlmegegy a közölt Kölcsey-írások materiális meglétén (e meglét rögzített alakján)? Kell-e jelezni a hermeneutikai viszonyt a közlőnek, aki – mint Onder Csaba a tárgyalt fejezetben – értelmező is? Mi a diszkurzivitása és történeti vonatkozása ennek a viszonynak, hiszen a Kölcsey-szövegek és a mostani közlés között kétszáz év telt el? Mintha Onder Csaba kifejtő kommentárjában a filológia két, általa is említett régi jelentése egyben, de feszültségben mutatkozna meg: 1. a filológia az irodalom, a tudomány tudós ismerete és művelése; 2. a filológia (írott) történeti szövegek gondozása, helyreállítása (töredékek, szövegek azonosítása és helyreállítása, szövegek kiadása, történeti kommentárok megfogalmazása). Az értekezésben nem dől el, melyik funkció az uralkodó, illetve mi a viszonyuk, hozzátartozik-e a gondozáshoz a szöveg jelentésének az elemzése és értelmezése vagy sem? Nincs megadva a metasztintú reflexió a

dolgozatban: van-e jelenléthatás a kommentárfejezetben, és ha igen, akkor milyen és miért (itt legalább Hans-Ulrich Gumbrecht kérdéshorizontja említendő).

3. Kölcsey nyelvtudományi munkái és az értekezés nyelvtudományi kerete

A reflektáltságnak az imént jelzett hiánya a nyelvtudomány disszertációbeli értelmezésénél is megmutatkozik. Valójában nincs nyelvtudományi kerete a kommentárfejezetnek, ami nyelvtudományi munkák közlése esetén legalábbis sajátos nézőpont. A bennfoglaltan felsejlő nyelvtudományi háttér vagy alap felületes és korszerűtlen.

Egyrészt Kölcsey nyelvtudományi munkáinak a viszonya a korabeli nyelvtanokkal nincs tárgyalva. Említés szintjén esik szó például Révai Miklósról, Versegly Ferencről, a Debreceni grammatikáról, de a 18. század végétől az első akadémiai nyelvtenig megszorodó magyar nyelvteneknek a magyar nyelv leírásában új, igen jelentős korszakot hozó közege nem háttére a bemutatásnak. Ez pedig azért lenne fontos, hogy a korszak nyelvi vitáinak értelmezését ki lehessen venni a nyelvi mozgalom nyelvújításként és szógyártásként leírt szűk leíró nézőpontjából (erről még alább lesz szó). A magyar nyelv korabeli tudományos, grammatikai leírásának határozottabb figyelembevétel a filológia fogalomtisztázását is segítené.

Másrészt homályban marad a szerző viszonya a mai értelmezésekkel: nem tudni, csak valószínűsíthető, hogy mi a nyelvtudomány az értekezésben. Két szövegrészt idézek az itt tárgyalt fejezetből. Az egyik: „A *Grammatika* (mint alrendű philologia) lényegében a nyelv helyes használatával, a helyes beszéddel összefüggő [így!] tudományokat egyesíti, nagyon emlékeztetve a mai értelemben vett nyelvtudomány diszciplínáira” (275). A *mai* a szövegben csakis Onder Csaba fejezetírásának jelen ideje lehet a mondatban. Részletes kifejtés nélkül is egyértelműen rögzíthetjük: a „mai” nyelvtudomány igen régóta nem a nyelv helyes használatával foglalkozik, hanem a nyelv rendszerének és használatának felderítésével (többféle elméletben és módszertannal). Az sem tisztázódik, hogy mi tartozik a mai nyelvtudomány „diszciplínáiba”.

A másik idézet Kölcseynek a nyelv természetéről és a nyelvi változások öntörvényű jellegéről írott nézeteivel kapcsolatosak: „Ebben az összefüggésben, ahogyan Gyapay László fogalmaz, a szintaxis »nem csupán a nyelv szerkezetének grammatikai módszerekkel való kifejezése, hanem – mai terminussal élve – a nyelvi kompetencia megismerésének eszköze is«” (279). Ismét a *mai* időhatározó szerepel, laza lehorgonyzásként. Jóval nagyobb gond, hogy a nyelvi kompetencia az 1950-es évek óta a Noam Chomsky által kidolgozott generatív grammatika középponti kategóriája, amely az elmélet szerint az egyéni anyanyelvi beszélőnek a szintaktikailag jól formált mondatok létrehozásának és felismerésének genetikailag örökölt egyetemes képességét jelenti, a jelentéstől és a kontextustól teljesen függetlenül. Az értekezésben azonban a szöveg egészen más irányba fordul: „A magyar nyelv története azt mutatja, hogy »a xeno- és neologizmusokat számottevő arányban befogadta«, vagyis a neologizmusok magából a nyelv természetéből erednek, mivel »a magyar nyelvnek ez a szokott konstrukcióktól eltérő megoldásokat teremtő hajlama erősebb, mint az ezeket elkerülni akaró tudatos purista törekvés«. Sommásan fogalmazva: a nyelv érvényesíti önnön természetét.” (279). Onder Csaba Gyapay László nyomán a nyelvi kompetenciát azonosítja a nyelv természetével, ami kétszeresen hibás: egyrészt a fenti nagyon kötött nyelvtudományi értelmezés miatt, másrészt a kompetencia emberi képesség, a nyelvnek nincsen kompetenciája. Ráadásul az értekezés 320. oldalán „a beszélő közösség nyelvi kompetenciájáról” lehet olvasni, amely végképp értelmezhetetlenné teszi a fogalmat, mert a nyelvi kompetencia egyéni képesség. Ez az eljárás tudományos munkában nem

engedhető meg, hiszen egy kulcsfogalom magyarázat helyett sugallt és homályos jelentésben szerepel, mind jelenkori, mind történeti vonatkozásaiban. Amennyiben a nyelvi kompetencia mást jelent Onder Csaba számára, azt egyértelműen meg kellett volna határozni.

Az általam most idézett két hely semmilyen autentikus nyelvtudományi forrásra nem hivatkozik. Gyapay László munkája, „A’ tisztább ízlésnek regulájival”: Kölcsey kritikus pályakezdése (Budapest: Universitas Kiadó, 2001.) nem tekinthető megfelelő nyelvtudományi forrásnak.

Részletező vitatás nélkül még megjegyzendő, hogy az a nézet (amely a fogalmazás és a 23. jegyzet szerint Gyapay Lászlóé és nem szó szerint Kölcseyé), amely szerint „a neologizmusok magából a nyelv természetéből erednek, mivel »a magyar nyelvnek ez a szokott konstrukcióktól eltérő megoldásokat teremtő hajlama erősebb, mint az ezeket elkerülni akaró tudatos purista törekvés«, legalábbis megkérdőjelezhető. Nyelvi újítás csak beszélő embertől, beszélő ember nyelvi tudásából eredhet, interakcióban.

Az értekezés tanulmányfejezetében a Kölcsey által szintaxisnak nevezett nyelvi rendszerről magyarázat nélküli megjegyzéseket lehet olvasni. A 305. oldalon ez található: „Kölcsey szerint a magyar nyelv nem volt még filológusi kéz alatt. Nincs magyar szintaxis, és nem is tartja azt szükségesnek”. Az Onder-féle fejezetből nem derül ki, ezt pontosan hol és hogyan fogalmazza meg Kölcsey, és az sem, hogy mit jelent Kölcseynek ez a nézete. Ezért lenne szükség a Bildsamkeit Kölcsey-féle értelemzéseinek fejezetbeli egyértelmű magyarázatára. A szinonimaként említett említett *képzékenység* vagy *képezhetőség*, sőt *kiművelés* megfelelő aligha ad fogódzót ehhez az olvasónak, mert a szintaxis (grammatika, nyelvi rendszer) és a költői alkotás határterületén marad az értekezés szövegében. A kiművelés ugyanis nemcsak a költői poétika lényegi eleme, hanem a nyelvi standardizáció alapvető fontosságú nyelvtervezési műveletsora is. Amennyiben ez Kölcseynél és a korszakban is bizonytalan volt, azt egyértelműsíteni kellene.

4. A „nyelvújítás” fogalmával megnevezett nyelvtörténeti korszak értekezésbeli értelmezése

A 320. oldalon ezt olvassuk: „A nyelvtudomány önmeghatározási folyamatában a beszélő közösség nyelvi kompetenciájának, egy idealizált nyelvállapot adottságainak (grammatikai ideálnak) a tisztázása és megállapítása (és persze abszolutizálása) kerül szembe a szépirodalom nyelvi autonómiatörekvéseivel, amely a nyelvnek éppen az irodalmi (szubjektív, ízléshez kötődő szabad) használatban megmutatkozó különös (ezért grammatikálisan rögzíthetetlen) képességeire alapozódik, elkülönítve így egymástól a költői nyelvhasználatot a mindennapi beszédétől. Míg a tudományos grammatika (a szótárkészítéssel és a grammatizálással) a nyelv olyan leírásában volt érdekelt, amely tisztán nyelvtanilag elképzelt alapszerkezetet adott (ezt nevezete Kölcsey flexiós szemléletnek), tartózkodva a nyelvi változatoktól, változásoktól, eliminálva a szinkrón és diakrón jellegű nyelvi mozgásokat, addig az új irodalom képviselői (Kazinczy s nyomdokain Kölcsey is) a szavak alkotásának szabadságát hangsúlyozták, nyelvleírásukban pedig a költők nyelvteremtő jogát, akik egyedül képesek ez által új ideák létrehozására.”

A részlet a nyelvtudomány és az irodalom szétválására összpontosít, a nyelv rögzített vagy alkotható értelmezésének szembenállásában. Onder Csaba kifejtése azt kívánja bemutatni, hogy Kölcsey számára végső soron az irodalom és az írói szabadság volt a döntő, nem a nyelvtudomány grammatikája. Ez summázatként lényegében megáll, ugyanakkor nincs mögötte az a vizsgálat, amely Kölcsey nyelvi gyakorlatát szembesíti az általa is módosított elvekkel. Vajon Kölcsey írásmódja mennyiben változott – nem a szépirodalmi műveiben, hanem a nem irodalmi prózai

szövegeiben (a kritikákban, az esztétikai, filozófiai, erkölcsi és történettudományi írásokban, a politikai és megyei szövegekben és a levelezésben)? Szegedy-Maszák Mihály például felhívja a figyelmet arra, hogy Kölcsey politikai és bölcséleti írásai a nyelvi megformáltság tekintetében visszanyúlnak korai klasszicista korszakának nyelvi eszményéhez, bizonyos fokig eltérve költői nyelvétől. Ez az alakulástörténet mennyiben kapcsolódott össze azzal a nyelvtörténeti folyamattal, amely igen gyorsan zajlott le a 18. század utolsó néhány évtizede és az 1830-as, 1840-es évek között? Nyilván nem feladata a kritikai kiadásnak ezt a kutatást elvégezni. Ám ha Kölcsey költészetében és költészeti elveiben a módosulásoknak van érvényes leírása, és ezekre szokás hivatkozni, akkor ezt a többi szövegre is érdemes lenne kiterjeszteni.

Mindez azért említendő, mert az értekezés imént idézett részletében a korabeli nyelvtudomány határozott, de egyoldalú minősítést kap: a „nyelvtudomány önmeghatározási folyamatáról” lenne itt szó. És ez a másik olyan pont, ahol Onder Csaba munkájának tanulmányfejezete belecsúszik egy igen régi eredetű történetleírás újabb reflektálatlan alkalmazásába. A 18. század utolsó harmadától megtörténő, nyelvújításnak nevezett időszak ugyanis jóval több volt annál, mint amit a már legalább százéves értelmezések állítanak. Mert egyrészt valóban igen intenzív tudatos és mozgalmoszerű innovációs fogalmi és lexikai folyamat zajlott le a magyar nyelv és nyelvközösség történetében. Másrészt azonban ez a folyamat a magyar nyelv standardizálásának legfontosabb korszaka, pontosabban a standard változat igen összetett szelekciós és elsődleges kodifikációs műveletsora volt. Ebben a történeti folyamatban választották ki a benne résztvevők a standard magyar nyelvváltozat alaki sémáit, szókészletét és szerkezetét, hosszú vitákban, sok bizonytalansággal, kevés empirikus ismerettel, de végső soron eredményesen. A Tudós Társaság első helyesírási szabályzata, német – magyar szótára és leíró nyelvtana még 1848 előtt kodifikálta is a viták eredményeit. Ebben a történeti folyamatban készült a korábbiakhoz képest feltűnően sok nyelvtan, amelyek mind a „helyességet”, a közös, standard változatot igyekeztek meghatározni, leíró rendszerben, részleteiben. (Az értekezés nem tér ki arra, hogy ezekből a nyelvtanokból Kölcsey mennyit ismert, és mennyire tudta azokat szintetizálva áttekinteni.) A nyelvtudomány önmeghatározási folyamata ennek szükségszerű velejárója volt, de a korszakban a nyelv kulturális újraértelmezésében ez másodlagos volt. Mindez teljes összhangban ment végbe az európai alakulásokkal.

Kölcsey a nyelvújításnak ezt a standardizáló vonulatát csak kis mértékben ismerte föl (nem volt vele egyedül): az írói nyelvalkotás szabadságának eszméje csak kisebb mértékben járulhatott a polgári és kapitalista átalakulás, valamint a modern nemzet egyik tényezőjeként kialakítandó standard nyelvváltozat szükségessége felismeréséhez. Az utóbbi már a következő nemzedék tartománya lett, Vörösmarty és társai kiemelkedő, bár szintén alig ismert nyelvtudományi tevékenységükkel. Ugyanakkor az itteni kritikai kiadásban közölt egyes szövegek és szógyűjtemények azt mutatják, hogy Kölcsey ezekben túllépett a nyelvújítás szógyártó horizontján, és rendszerszerű kodifikáló munkát végzett, ha csak kéziratban is. A disszerens mintha Kölcseyt a nyelvújítás, a nyelvi alkotás szabadságának képviselőjeként tüntetné fel, ám ez nem igen vagy nem kérdése, Kölcsey a teljes életmű szempontjából e tekintetben nem küzdő bajnok, inkább eszmélkedő és elmélkedő bölcselő. Kutatást kívánnak Kölcseynek a felvilágosodással és a racionalizmussal kapcsolatos nézetei, e nézetek életművön belüli változásai és változatai, amelyek sajátos módon árnyalták a klasszicistának és romantikusnak tartott elveit.

A fenti, a dolgozat 320. oldaláról idézett hosszabb részlet más szempontból is lazának bizonyul. A közösség nyelvi kompetenciájának korábban említett kérdésessége mellett megemlítendő, hogy a beszélőközösség szakszó a szociolingvisztikában kisebb csoportot (például egy családot, egy falut, egy szakmát) jelöl, amely azonos nyelvváltozatot beszél a rendszeres, napi

kommunikációjában. Ez tehát nem azonos a teljes nyelvközösséggel, az egy nyelvet anyanyelvükként beszélők közösségével. Továbbá a 18. század végétől a 19. század első harmadáig tartó erős és nyílt nyelvi standardizálási műveletsor valóban a magyar nyelv „alapszerkezetét” kívánta rögzíteni, eltérő típusú eszményi legitimációkkal, majd az akadémiai nyelvtanban már külön indoklás nélkül. Ugyanakkor ebben a folyamatban nem „elimináltak” a változatokat és változásokat, inkább kulturálisan háttérbe szorították azokat. Ez utóbbi döntéseknek a hatása történetileg jóval később jelentkezett például az egységes közigazgatás, közoktatás és jogrendszer kialakításában, valamint a nyelvjárások leértékelésében. Kölcsey Ferencnek a magas kultúra nézőpontjából elszórt megjegyzései a népnyelvről külön elemzést igényelnének.

5. A „Kölcsey, a filológus” című fejezet célja és eredményei

Az előzőekben említettek fényében vissza kell kérdezni: mi a célja a 871 oldalas kritikai kiadás első harmadában elhelyezett „Kölcsey, a filológus” című tanulmányfejezetnek. A kérdés csak bizonytalan választ eredményezhet.

Onder Csaba Kölcsey írásait műfaj szerint be kívánja sorolni. Ez filológiai, pontosabban szövegközlési szempontból indokolható, eredménye viszont nem feltétlenül egyértelmű. Ezzel összefüggésben megfontolandó, hogy a kiadás és az MTA-hoz benyújtott értekezés címét a szerző megváltoztassa: a *nyelvbölcseleti* vagy *nyelvfilológiai munkák* kifejezés talán pontosabb lenne. Hiszen Kölcsey korában a nyelvtudomány szakszó még alig volt használatos, a terminus későbbi értelmei szerint viszont a jelen kötetbe összegyűjtött szövegek egy része alig tekinthető nyelvtudományinak, élükön a Felelet a' Mondolatra című művel. Amennyiben marad a cím, a nyelvtudomány értelmét az előző részekben említett pontatlanságokon túl is jobban körül kellene írni.

Az értekezés szerzője az egyes Kölcsey-szövegeket mintegy kivonatolja, de tágabb történeti értelmezői keret nélkül. Ezért komoly gyengesége a fejezetnek a nyelvtudományi háttér vagy alap felületes és korszerűtlen volta. Az egyes szövegekről, illetve korszakokról szóló alfejezetek részben filológiai jellegűek (főképp keletkezéstörténetiek), részben tudománytörténetiek, részben művelődéstörténetiek vagy éppen életrajziak, de nem állnak össze kellő mértékben egységes bemutatássá. A Kölcsey-szövegek kivonatolásában ezek a szempontok keverednek, emellett egyes esetekben nem tudni, mi Kölcsey nézőpontja és mi Onder Csabáé, ki beszél.

A tanulmányfejezet végén kerülnek elő olyan tényezők, amelyeknek jelentősége a teljes életműben is megmutatkozhat. Így az összegzésben a korábbaikhoz képest nagyobb hangsúlyt kap a nyelv tudományos leírásának és az irodalom önreflexív folyamatainak a kettéválása egy korábbi „osztatlan” szemlélethez képest (főképp Margócsy István egy tanulmánya nyomán). Ez a kiemelés azonban újabb kérdéseket vet föl: mennyiben volt ez az osztatlanság általános, akár a magyar, akár az európai kultúrában, valamint Kölcsey mennyiben maradt meg ennél az osztatlanságnál, mennyiben maradt a klasszicista eszmény képviselője vagy éppen a romantika előkészítője akkor, amikor Onder Csaba szerint „Kölcseyt önmagában a nyelvtudomány, vagyis az, amit ekkor a Grammatika jelentett, nem érdekelt” (320. old.). A disszerens végső soron nem szembeesíti Kölcsey életművében a nyelvesztétikai, grammatikai és poétikai elveket költői és írói gyakorlatával, a klasszicista és romantikus megnyilvánulásokat egymással szemben és egymásra

épülve, a nyelvhez való viszonyának alakulástörténete alig terjed tovább a kötetben közölt írások tematikájánál.

Az ötvenoldalas tanulmányfejezet konstruáló viszonya az olvasóhoz eléggé sajátos: a kifejtés befelé forduló, a kor filológiájában erősen otthonos szakembereknek szól, a szakszavak hol latinos és kissé archaikus, hol ezredforduló utáni írásmódjával is. A fejezet csak jelentős előismeretek kritikai felhasználásával olvasható tudományos nézőpontból, tájékoztató szövegnek viszont nem kellően definitív és magyarázó.

Ez a fejezet Onder Csaba munkájában alkalmas lenne Kölcsey nyelvbölcseleti írásainak elolvasását előkészíteni, azonban ezt a tudományos újdonságot elmulasztja létrehozni, a megelőző négy pontban felsorolt hiányok és pontatlanságok miatt. Az ezredforduló utáni olvasót nem látja el kellő ismeretekkel és útmutatással az autentikus megértés érdekében.

6. Egyéb megjegyzések

Az értekezés szakirodalomjegyzéke feltűnően szegényes az MTA doktora értekezés kívánalmaihoz képest. Idegen nyelvű szakirodalmi tétel lényegében nincsen megemlítve sem a korszak történeti háttérével, sem a filológia vagy a nyelvtudomány ezredfordulós értelmezéseivel kapcsolatban. Kölcsey nyelvértelmezését az általa hivatkozott szerzőknek és a róluk szóló irodalomnak a feldolgozásával lehet eredményesen bemutatni. A korábbi fontos magyar műveket tekintve sajnálatos, hogy a szerző nem hivatkozik például Benkő Lorándnak a korszakról írt monográfiájára vagy Szegedy-Maszák Mihály korai átfogó Kölcsey-tanulmányára.

A Terminológiai szótárral (346–349. old.) kapcsolatban meg kell jegyezni: nem egyértelmű, hogy milyen alapon lettek éppen a felsorolt szavak kiválasztva, és a megadott „a mai megfelelő” irodalomtudományi, nyelvtudományi szakszó-e, esetleg mindkettő. Szintén jelezni kellene, milyen forrásokból adja meg a szerző a mai megfelelőt. Nem lehet az egyes eredeti terminusokat minden esetben feltétlenül egyetlen mai szóval azonosítani. Megjegyzések az egyes tételekhez:

adverbium – lehet *határozó* is;

affixo = szótagtoldalék – ennek az értelme nem világos; az *affixum* a nyelvtudományban magyarul toldalék;

constructio = szerkesztés – lehet *szerkezet* is; egyébként minek a szerkesztése: mondaté, szövegé?

ellipsis – lehet *elhagyás* (nemcsak szavaké) és *törlés* is;

míveltethetés = [képezhetőség] – ez így semmit nem mond, jelezni kellene, minek a képezhetősége és milyen értelemben;

prosodia = szótagmérés – ez a verstani értelme; a nyelvtudományban *prozódia* alakban a beszédprodukciós folyamatban az időtartam, a frekvencia és az intenzitás együttes változása (tényezői: hanglejtés, hangsúly, hangerő, ritmus, tempó, szünet, hangszínezet).

363. old. „Zwingli erősen hajlott Pelagius (jegyzetet lásd később) felé” – ez a leegyszerűsítő minősítés az általam ismert protestáns szakirodalomban nem fordul elő Zwingliről, beleértve az Onder Csaba által több helyen idézett Magyar katolikus lexikon Zwingli-szócikkét. A magyarázatokban az egyházi személyek életrajzait teológussal lektoráltatni kellene. Kérdéses az efféle, lényegében tartalmatlan életrajzok indokoltsága a magyarázatok között: „Kálvin János (1509– 1564) svájci vallásújító; a lutheri reformáció hitelvei alapján önálló vallási rendszert alakított ki. Fő műve: Christianae Religionis Institutio (Genf, 1536).”

377. old. „Kiadásunk a kéziratot betűhíven adja közre, megtartva az eredeti helyesírás sajátosságait, a forrásszöveg alapján szem előtt tartva az érthetőséget is: ennek érdekében a kéziratban az *s* betűt jelölő *f* betűt *s* betűre írtuk át; az *ú*, *ű*, *ő* betűket pedig azok rövid megfelelőjére.” Ez az eljárás ellentmondásos, hiszen ha a kézirat egyes betűi át vannak írva a közlésben, akkor a közlés nem betűhív. Másrészt nincsenek bemutatva az érthetőség nehézségei.

492-től: a „Bohógyi Gedeonhoz” című szöveg számos magyarázata idézet Dugonics Etelka című művéből, tényleges magyarázat azonban nincsen.

Az egy Kölcsey-részlethez (például kifejezéshez, névhez) fűzött magyarázatok többnyire egyetlen bekezdésbe vannak szedve, így például elkülönülő életrajzok egybefolynak. Kérdéses, hogy a magyarázatokba helyezett utalások (lásd még...) megtalálása a 871 oldalas műben mennyire tekinthető könnyűnek a mostani rendszerben. A kommentárszövegekben gépelési hibák találhatók.

A szakmai bibliográfia két rendszert alkalmaz, egyet a szerző neve szerint, egyet a címek rövidítéseivel. Ez nehezíti az azonosítást, megtoldva azzal, hogy a szerzői nevek után nincsen mindig évszám. A lábjegyzetekben egyes hivatkozásokban az idézett levél pontos dátumát és címetjét megadja, máshol csak a közlés kötetbeli jelét és oldalszámát. Érdemes lenne a jegyzeteket egységesíteni, általában a kiadandó teljes munkát olvasóbarátabbá tenni (l. a fentebb, főképp az 5. pontban tett megjegyzéseket).

7. Összegzés

Összegzésül megállapítható, hogy Onder Csaba disszertációja forráskiadás, annak minden specifikus jellemzőjével. A bevezető tanulmány, a kritikai apparátus és az értelmező jegyzetek terjedelme eléri a szükséges minimumot. A bevezető tanulmány nem erőssége a munkának, kevés önálló tudományos eredményt mutat fel. Ez a megállapítás kivált érvényes a tanulmányfejezet nyelvtudományi vonatkozásaira, amelyek megkerülhetetlenek lennének. A tanulmány Kölcsey Ferenc nyelvbölcseleti írásait elsősorban a nyelvújítási harc szűkebb keretében helyezi el, életrajzi vonatkozásokból kiindulva. A szerző nem dolgozza ki azt a diszkurzív kontextust, amelyben Kölcsey munkái elkészültek, és nem pontosítja azt a filológia-fogalmat, amelyet a teljes doktori műben alkalmaz, inkább a korábbi tudományos kánonra hagyatkozik. Mindezt a kritikai kiadás nyilvánosságra vitele előtt javítani szükséges.

A disszertáció további szövegközlő, jegyzetelő része valamelyest ellensúlyozza a tanulmányfejezet hiányosságait. Onder Csaba disszertációjának nyilvános vitára bocsátását erős fenntartásokkal, azoknak a nyilvános védésen megvitatásával javaslom.

Budapest, 2021. június 7.

Tolcsvai Nagy Gábor
az MTA rendes tagja

Hivatkozások

Benkő Loránd: *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1960.

Fishman, Joshua A.: Nyelvi modernizáció és nyelvi tervezés a nemzeti modernizáció és tervezés más típusaival összehasonlítva. In: Tolcsvai Nagy G. (szerk.): *Nyelvi tervezés. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest: Universitas. 1998. 31–50.

Gumbrecht, Hans-Ulrich: *Die Macht der Philologie*. Berlin: Suhrkamp. 2003.

Polenz, Peter von: *Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart*. Berlin, New York: de Gruyter.

Szegedy-Maszák Mihály: Fejlődési szakaszok Kölcsey világszemléletében és költészetfelfogásában. In: *Világkép és stílus*. Budapest, Magvető Könyvkiadó. 116–149.

Claudine Moulin-Fankhänel, *Deutsche Grammatikschreibung vom 16. bis 18. Jahrhundert* 1903 133. Eva-Maria Heinle, *Wortbildung des Neuhochdeutschen bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts* 1911 – 1918